

'Een verbluffend mozaïek van geschiedenis, memoir en reportage.'

– *LA Times*

SOFIA SAMATAR

DE

GOUDEN WEG

NAAR

SAMARKAND

Hoe ik mezelf vond op een reis vol toevalligheden

EEN

Tasjkent

een grandiozer visioen

Begin met de gloed

Begin met de gloed: de zwakke straal van een halfvergeten geschiedenis. In deze verduisterde hotelkamer tekenen zich de okerkleurige contouren van de gordijnen af. Zodra ik ze opzieschuif, valt een vaalbruine glans op mijn armen en wordt de stad onder mij onthuld, het stof en de jeneverbessen, het rondrijdende verkeer. Het licht lijkt zowel vanaf de straat als vanuit de lucht te komen, een tint, geen glans, maar eerder een algehele verzachting van de atmosfeer, zonder duidelijke oorsprong, maar van overal tegelijk, vanuit alle uiteinden van de wereld, vanuit de toekomst en het verleden.

Verkreukelde lakens. Zijdeachtig, stijlvol behang. Een decoratieve stoel in een hoek, stijf en afstandelijk als een hofdame. Ik heb vaker gereisd, als toerist, als student, als vrijwillig docent Engels, maar nooit voor onderzoek, nooit als pelgrim.

Buiten staat een bus, de Gouden Draak, te wachten. Witgeverfde boomstammen. De junihitte. En de uitgestrektheid van Tasjkent, de kilometerslange verzorgde parken, de gigantische moskeeën die wel wat weg hebben van troosteloze Sovjetgebouwen, eenzaam afstekend tegen de lucht, veel hoger dan de bomen. Hoe groter alles is, hoe kleiner ik me voel, en hoe

sterker ik de gloed ervaar. Mijn nietigheid brengt me dicht bij achtergelaten en afgedankte zaken, bij het verhaal dat me hierheen bracht, naar het grassprietje dat ik pluk bij het standbeeld van Timoer Lenk, de veroveraar, bewaakt door engelen, geboren met zijn vuisten vol bloed.

Pelgrims

Lunch met Kholid. In het restaurant sluiten de gordijnen de middag gloed buiten, het lijkt een spelonk, maar langzaam lichten de tafelkleedjes op in de duisternis, de glans van theepotten, het rood, paars en roze van de kussens, verbijsterende patronen die zouden moeten botsen, maar toch een prachtig geheel vormen. Kholid is historicus en bezig met zijn promotieonderzoek. We hebben het over het *Oriëntalisme* van Edward Said en drinken de ene kop thee na de andere. Kholid begeleidt de reis als lokale expert; hij is beleefd en speelt zijn rol overtuigend, zijn shirt is gestreken, zijn doel helder. En ik, ik ben de reiziger, serieus, zwetend, verfomfaaid, ik neem kleine hapjes van mijn rundvleessoep, eet de met paprikapoeder bestrooide pakketjes roomkaas, Oezbeekse samosa's, uit een mandje (samosa's, legt Kholid uit, komen oorspronkelijk uit Oezbekistan en niet uit India), eet alles door elkaar met de verstrooidheid van iemand die door de lucht is geslingerd, slaapt kort heeft en bijna scheel ziet door de jetlag, met die eigenaardige gewichtloosheid en spanning, dat gevoel van zowel leeg als opgezwollen te zijn, als een ballon, die zich uit in hoofdpijn. Een lome, zeurende hoofdpijn, soms doorbroken door korte perioden van opwindning. In 1941, vertelt Kholid, stuurde Stalin een expeditie om het graf van Timoer, een veertiende-eeuwse militaire gigant die in het Westen ook wel Tamerlane wordt genoemd, te onderzoeken. Een team van wetenschappers brak de sarcofaag open, zonder zich iets aan te trekken van de inscriptie met de waarschuwendende woorden 'Wie mijn tombe verstoort, laat een indringer vrij die verschrikkelijker is dan ik!' Twee dagen later viel Hitler de Sovjet-Unie binnen. Bovendien begaf de kraan van de grafrovers het om onverklaarbare redenen, alle lichten

gingen uit en door de stank van muskus die uit de kist kwam, verloor iedereen in het team het bewustzijn.

De zoetheid die opwelt uit het verleden kan je de adem benemen, je over de hele planeet achtervolgen. Dan wordt de *plov* gebracht, het nationale gerecht, vol rozijnen, ieder rijstkorreltje glanzend van de olie en de kruiden. Volgens Kholid smaakt *plov* het lekkerst als je het met je vingers eet, maar omdat hij een vork gebruikt, doe ik dat ook. Als kind, vertelt Kholid, werd Timoer Lenk bezocht door de geest van Alexander de Grote. Dat gebeurde waarschijnlijk in de geboorteplaats van de veroveraar, Sjahrisabz. Ik heb over die stad gelezen en over de residentie die Timoer daar liet bouwen, Ak Saray, het Witte Paleis, waarover een Spaanse ambassadeur schreef: 'Dit paleis is zo vakkundig en overdadig versierd dat het onmogelijk te beschrijven is; men kan er alleen maar naar staren en er langzaam doorheen lopen.'

Ik wil overal langzaam doorheen lopen. Maar dit is een rondreis, we moeten ons aan het schema houden. Ik kan niet blijven staan bij de man in het park die mijn portret wil tekenen, ik kan niet blijven hangen in de schaduw van de brug waar jonge stelletjes onderdoor slenteren in de buurt van het Museum voor de slachtoffers van Repressie. Onze gids, Usmon, legt uit dat hier een massagraf werd ontdekt toen de grond werd afgegraven voor de aanleg van een tennispark – tennis is de favoriete sport van Islam Karimov, die in 1991 de eerste president van het onafhankelijke Oezbekistan werd. Hij is nu, in de zomer van 2016, nog steeds president. De koepels van het museum steken af tegen de lucht, hun blauw is even sterk en fris als dat van de koepel van het museum voor Timoer, een turkoois dat ik voortaan altijd zal associëren met Oezbekistan, een blauw met de vitaliteit van een blad. In de hete zomerlucht straalt dit blauw een koelte uit die bijna groen is. Vlakbij loopt een spoorlijn. In Stalins tijd, zegt Usmon, werden de mensen

die hier 's nachts in het geheim vanuit concentratiekampen in Kazachstan naartoe waren gebracht, vermoord terwijl de treinen voorbijraasden.

Legendes over de veroveraars, trots en angstig levend gehouden. De tombe die Timoer in Sjahrisabz voor zichzelf liet bouwen, is leeg; Timoer werd begraven in Samarkand onder een jaden plaat. Het graf werd ontdekt toen een kind in de crypte viel. Ik schrijf deze verhalen op in mijn notitieboekje, soms met een sterretje om de momenten te markeren waarop de grote stroom van de geschiedenis zich met die van mij vermengt, wanneer mijn onderzoek opvlamt, de zijrivier die me hierheen heeft gebracht, want dit is een tweezijdige rondreis, een palimpsestische queeste. Enerzijds is het een bezoek aan de hoogtepunten van Oezbekistan, en daarbij is Usmon onze gids, en anderzijds is het een herdenkingstocht waarin ik de reis van een groep mennonieten reconstrueer, die hier in de jaren tachtig van de negentiende eeuw naartoe trok vanuit Zuid-Rusland, het tegenwoordige Oekraïne. Kholid, wiens vader bezig is met een monografie over de mennonieten, heeft zich vanwege deze kleine geschiedenis bij ons aangesloten. En dan is er nog een derde gids: Frank, een Amerikaanse mennonitische historicus, een expert in dat vreemde, kleine verhaal.

Ik schrijf in mijn notitieboekje: *Sjahrisabz*. Met een sterretje.

De meeste deelnemers aan de reis stammen af van de mennonieten die zich hier meer dan een eeuw geleden vestigden. Ze willen weten waar hun voorouders liepen, de lucht en het fruit proeven, eventueel overgebleven sporen fotograferen. Het zijn Amerikanen en Canadezen. Net als hun voorouders die hierheen kwamen vanuit Rusland, hebben ze een bleke huid, Duitse achternamen en wortels in Midden-Europa. Verder beschikken we over twee Oezbeekse buschauffeurs, onze gidsen Usmon en Kholid, en Nozli, een jonge Oezbeekse vrouw die in opleiding is als gids. En dan ben ik er nog.

Een fantastische vergissing

Wat heeft mij hierheen gebracht? Eigenlijk ben ik hier per ongeluk terechtgekomen. Ik word gekweld door een stukje geschiedenis, het verhaal over een kleine, geharde, koppige groep mensen die hier ruim honderd jaar geleden naartoe reisde. Ik word gekweld door een foto van hun kerk, die wit uitgeslagen door de kalk tussen populieren op een dor dorpsplein staat. Toen ik die foto voor het eerst zag, stelde ik me voor dat de dikke muren bestonden uit kristal, dat het oppervlak zoutig zou smaken, dat er meer in kon dan fysiek mogelijk was, net als in een woord.

Omdat ik die kerk op een foto zag, was het alsof ik hem in mijn hand kon houden. De foto was een eeuw oud, en daarom leek het alsof ik mijn eeuw vasthield, de eeuw waarin ik ben geboren, de twintigste eeuw. Omdat de kerk in Centraal-Azië stond, in wat nu Oezbekistan heet, een plek waar ik nog nooit was geweest en waar ik zo goed als niets van afwist, voelde hij onwennig, maar omdat het een mennonitische kerk was, mijn eigen denominatie, in de geloofstraditie van mijn moeders familie, voelde hij ook erg vertrouwd.

Dicht bij het zeer vreemde staan kán een definitie zijn van gekweld worden. Omdat de kerk op de foto het opvallendste symbool van het dorp was waarin hij stond, had hij zijn naam eraan gegeven: *Ak Metchet*, de Witte Moskee. Voor de dorpsbewoners, grotendeels moslim, was de kerk een witte moskee.

Fantastische fout, schitterende flater! Of iemand nu christen of moslim of geen van beide is, kerken en moskeeën vormen hechte knopen van krachtige gevoelens, bij elkaar gehouden door passie. Sommigen beschouwen ze als absoluut tegenovergesteld, zo beladen dat ze elkaar wel moeten afstoten. Ande-

ren zetten ze naast elkaar, als vertegenwoordigers van dezelfde monotheïstische, extremistische, wereld-veroverende impuls. Of je de kracht die dergelijke plaatsen uitstralen nu beschouwt als totaal verschillend van aard, wereldbeelden die elkaar nooit kunnen raken, of onderkent dat ze op een dieper niveau hetzelfde zijn, elkaar versterken in zinderende rivaliteit, of dat je beide zienswijzen wel wat vindt hebben, ik bevind me midden in die elektrische storm. Mijn moeder komt uit een familie van Zwitsers-Duitse mennonieten, mijn vader uit een van Somali-sche moslims. Ik sta midden tussen de bliksemflitsen die nu, in de eenentwintigste eeuw, alleen maar intenser lijken te worden.

En dus wilde ik naar de kerk die een moskee was. De eenvoud ervan. De bijna verblindende bleekheid.

De kerk is decennia geleden al afgebroken. Hij is er niet meer.

Een bedevaart dan maar, naar de vergissing, naar de geesten, naar het toeval, naar de gloed.

Een ongeloofwaardig verhaal

De eerste keer dat ik over de mennonieten van Ak Metchet hoorde, ontging me dat eigenlijk volledig. Ik was zestien en zat op de Lancaster Mennonite School in Pennsylvania, waar ik de verplichte cursus over de geschiedenis van de mennonieten volgde. Die geschiedenis stond bol van de ene geseling, tongschroef en verbranding op de brandstapel na de andere. De mennonieten, zo leerden we, werden eindeloos opgejaagd door zowel katholieken als protestanten omdat ze de kinderdoop afwezen; daarom worden ze ook wel anabaptisten, wederdopers of doopsgezinden genoemd. Mensen zoals Menno Simons, naar wie het kerkgenootschap is genoemd, trokken rond om in de Nederlandse plassen volwassenen te dopen. De mennonieten verwierpen ook geweld – Menno was ontsteld over het gedrag van sommige wederdopers uit zijn tijd, zoals de beruchte Jan van Leiden, die de stad Münster innam, polygamie praktiseerde, bezit afschafte en spiernaakt rondliep. Menno sprak veel minder tot de verbeelding, maar bezat wel een zekere sluwe charme, zoals de held uit een volksverhaal. Op een keer werd hij onderweg tot stoppen gedwongen door een paar wederdoperjagers, die per se wilden weten ‘of Menno in de koets zat’. Het toeval wilde dat Menno zelf de koetsier was. Hij draaide zich om en vroeg aan de mensen achter hem: ‘Is Menno daar?’ ‘Nee!’ was het antwoord. Zo wist hij zich uit een hachelijke situatie te redden zonder te liegen. Hij schreef een boek met de fantastische titel *Why I Do Not Cease Teaching and Writing*, stierf vredig en werd begraven in zijn eigen tuin.

Tijdens de les was het niet moeilijk om op te letten: de geschiedenis droop van de gruwelverhalen over martelaren, over mennonieten die zich schuil moesten houden als ondergrondse

revolutionairen. Maar toen werd het lente, het lokaal werd warmer, de atmosfeer slaapverwekkender en de geschiedenis van de mennonieten saaier, het waren gewoon mensen die steeds weer huis en haard verlieten. Meestal hadden ze zich in de nesten gewerkt omdat ze weigerden in dienst te gaan, ongeacht het land waarin ze woonden. En dus verhuisden ze weer: naar Pruisen, Rusland, Noord- of Zuid-Amerika. Voor onze eindtoets moesten we al die tochten uit het hoofd kennen. Buiten trilde het parkeerterrein in de hitte. Vliegen vlogen tegen de ramen. Ons leerboek had een afschuwelijke dofpaarse kleur, de kleur van badkamertegels. Tussen al die ellende en migraties viel de reis van de mennonieten naar Centraal-Azië nauwelijks op, die werd hooguit terloops vermeld, misprijzend zelfs. De leider van de groep die de reis ondernam was, zo las ik, een valse profeet, een man met de naam Claas Epp jr., die het had gewaagd de datum van Christus' terugkeer op aarde te voorspellen. Zijn voorspelling kwam uiteraard niet uit. In de tekst werd de Trek omschreven als een jammerlijke misstap, een 'monument van vermaning.'

Een terugkerend verhaal, als een eindeloos veld koren. Gapend worstelde ik me erdoorheen, ik wuifde mezelf koelte toe met een schrift. En toch zou jaren later het verhaal van juist deze Trek me weer te binnen schieten. Ik was in Nairobi en zou in Zuid-Soedan beginnen als docent toen mijn schoonvader me een boek gaf: *The Great Trek of the Russian Mennonites to Central Asia, 1880-1884*. Ik herinner me dat ik het daar ook gelezen heb, in mijn kamertje met de multiplex klerenkast, in het licht van een tl-lamp. Voordat je kon gaan slapen, moest je op muskietenjacht. Die beestjes waren zo snel dat je ze onmogelijk met de hand kon pletten. Mijn man en ik sloegen ze dood met onze kussens. Muren en kussenslopen zaten onder de bloedspetters, het boek dat ik vasthield een wonderbaarlijk en tegelijkertijd vreselijk verhaal over pelgrimage en ballingschap, apocalyptische hartstocht en mislukking, een verhaal dat in ruimte en

tijd ver van me af stond en me toch fascineerde met zijn stadsgezichten vol koepels, kamelen, Duitse hymnen en sneeuw. Ik was destijds al gewend aan een gefragmenteerd leven. Ik was doopsgezind, een Somalisch-Amerikaanse, net afgestudeerd in Afrikaanse literatuur en schrijver van vooralsnog ongepubliceerde fantasyromans, en ik had geleerd dat hoewel deze zaken misschien wel naast elkaar konden bestaan, ze toch onverenigbaar waren. Het was echt onmogelijk om ze samen te voegen, behalve dan als mozaïek, oftewel als gruis. Dat ervoer ik telkens als iemand me vroeg naar mijn afkomst of, zoals mensen fijngevoelig zeiden, mijn 'etnische achtergrond', iets wat me tot op de dag van vandaag nog bijna dagelijks overkomt. Als ik met iemand kennismaak, voel ik de druk om grondig en uitgebreid als in een fantasyroman uit te leggen wie ik ben en waar mijn wortels liggen. Hoe mijn moeder, een van oorsprong Zwitserse doopsgezinde uit North Dakota, als zendeling en docent Engels naar Somalië vertrok. Hoe ze mijn vader ontmoette, die Somalische les gaf aan zendingen en die als veehoeder had gewerkt in de woestijn. Hij was opgegroeid met melk en vlees. Zijn lagere school was een plekje onder een boom. Hij kende de Koran uit zijn hoofd. Zij droeg over haar haren, die ze had opgestoken in een knot, de traditionele mennonitische haarbedekking, een zachte werveling van wit gaas. Hoe vaker ik dit verhaal vertel, hoe ongeloofwaardiger het klinkt. Ik vraag me af wat het effect is van een heel leven lang steeds hetzelfde buitenissige verhaal vertellen, er je identiteit aan te ontleen en keer op keer die verbaasde blik te zien op het gezicht van je toehoorders: openvallende monden, grote ogen, een kort, verschrikt lachje. Ik denk dat het je het gevoel kan geven mislukt te zijn, een kosmische miskleun, een soort rondtrekkend theater, exotisch en voorbijgaand, kamperend tussen struiken op de plek waar het bos de weg raakt, niemandsland. Je zou je een soort carnavalsmasker kunnen voelen, te protserig voor

dagelijks gebruik. Maar voor hetzelfde geld ga je ervan houden, raak je verslingerd aan het absurde. Het verhaal dat de adem doet stokken van ongeloof kan als je eigen verhaal gaan aanvoelen. En misschien word je wel het gelukkigst, voel je je het meest op je gemak, bij het ongeloofwaardigste.

Ik las het verhaal van de Trek van de mennonieten van Rusland naar Centraal-Azië en ging het toen zelf vertellen. Ik vertelde het overal, in vliegtuigen, in cafés, tijdens sollicitatiegesprekken, op academische conferenties, in kerken. Overal zag ik dezelfde uitdrukking van verbazing, hetzelfde verbijsterde hoofdschudden, vermengd met nieuwsgierigheid of scepticisme dat mij ook altijd ten deel viel als ik mijn eigen verhaal vertelde. Dat gaf me een vreemd en kinderlijk genoegen. Ik beschreef hoe de mennonieten zich vestigden in wat toen het khanaat Xiva was, waar de wind van de profetie ze naar de rand van de woestijn dreef en hoe hun dorp daar vijftig jaar lang bleef bestaan.

Om de drie dagen gingen ze naar de stad om hun boter te verkopen, het fruit van de bomen die ze hadden geplant. Ik zie ze voor me met hun donkere mantels en hoeden in het gedrang van de markt van Xiva, met hun wagens, de lokale *arbas* met grote spaken. Rondom hen een kakofonie van talen: Oezbeeks, Turkmeens, Kazachs, Russisch.

Het is het contrast, de ongerijmdheid, waar ik zo van geniet. Achter die eerste schok over dit verhaal vol compromisloze profetie, het verhaal dat mijn gehoor doet hoofdschudden, waarvoor het terugdeinst of in lachen uitbarst, galmt het verhaal van *Mennonites in Uzbekistan*. Veel van mijn toehoorders zijn mennoniet, maar hebben dit verhaal nog nooit gehoord, of denken het nog nooit gehoord te hebben, net zoals ik dacht toen ik begon in *The Great Trek of the Russian Mennonites to Central Asia* omdat ik het verhaal uit mijn vroegere leerboek was vergeten. Er zitten ook mensen tussen die nog nooit, of hooguit

terloops, over mennonieten of wederdopers hebben gehoord. Die willen allereerst weten wat een mennoniet is, en dus geef ik ze een korte inleiding: Europa, de Radicale Hervorming, volwassenendoop, pacifisme, boeren, zendelingen, verwantschap met de amish. Deze informatie, samen met wat beelden uit de populaire cultuur, zoals Kelly McGillis met haar kapje in de film *Witness*, overgoten met de klank van het woord *mennoniet* zelf, dat net als *Israëliet* of *luddiet* een beetje dogmatisch, tribaal en cultisch klinkt, is voldoende om mijn publiek ervan te overtuigen hoe onwaarschijnlijk het is dat zo'n groep mensen zou eindigen in Oezbekistan. Want Oezbekistan, dat voor mijn luisteraars nog vager klinkt dan mennoniet, betekent het Oosten, de zijderoute en Dzjengis Khan. Oezbekistan is 'de gouden weg naar Samarkand'. Het ligt ergens tussen de andere '-stans', te midden van het cartografische puin dat is achtergelaten door de Sovjet-Unie.

Uiteraard bevinden we ons hier in het rijk van de stereotypen. Maar waar het hier om gaat is het samenvallen van clichés. Wanneer twee losstaande denkbeelden toch samenvallen, kan dat betekenen dat er een derde term bestaat. Dat is de bron van licht.

Een eksterbestaan

Toen ik voor het eerst iets las over de mennonitische trektocht naar Centraal-Azië, om het vervolgens weer helemaal te vergeten, was ik net begonnen in Gertrude Steins *Melanctha*. Ik dompelde me er helemaal in onder. Het was namelijk de eerste keer dat ik las over iemand van gemengd ras zoals ikzelf, en ik was bereid om alle wijsheden die het ontsluitte voor waar aan te nemen. Volgens mijn leraar Engels werd *Melanctha* beschouwd als het beste verhaal uit *Three Lives*, en dat streefde mijn ijdelheid, alsof ik op de een of andere manier verantwoordelijk was voor het succes, alsof ik *Melanctha* persoonlijk had geholpen om zowel de Goede Anna als de Zachtaardige Lena te verslaan, twee saaie dames van Duitse afkomst. Het viel me meteen op dat *Melanctha* geen bijvoeglijk naamwoord bij zich had, alleen haar naam – een bruinige, bedachtzame, onuitspreekbare naam, die grote beproevingen in de toekomst leek te voorspellen. En hoewel de ondertitel *Each One as She May* veelbelovend klonk, bleek *Melanctha* een beklagenswaardige figuur te zijn. Volgens mijn leraar vertegenwoordigde zij de ‘tragische mulat’, of, in dit geval, de ‘tragische mulattin’, die in geen enkele Amerikaanse samenleving past, zwart of wit, maar gedoemd is ergens tussenin te blijven steken. *Mulat* komt van *muilezel*, omdat muilezels steriel zijn. Dit is een manier om te zeggen dat mensen van gemengd ras geen toekomst hebben. Ik maakte me daar best wel zorgen over, vooral omdat ik dacht dat iemand mij gemakkelijk net zo zou kunnen beschrijven als Gertrude Stein *Melanctha* beschreef. Ik was net als zij een sierlijke, bleke, goed uitzierende, aantrekkelijke zwarte vrouw met een mysterieus kantje, altijd aardig en voorkomend, altijd bereid om anderen te helpen. Daarnaast had ik lastig te omschrijven verlangens.

Op het einde van deze paragraaf zou eigenlijk moeten staan dat ik ben veranderd, maar ik ben nog steeds dezelfde.

Het afdoen met 'het is maar fictie' is onzin; er kan niets op tegen een goed verhaal, vooral niet als je het open en onbevooroordeeld in je opneemt. Tegenwoordig weet ik dat het niet verstandig is om *Melanctha* als rolmodel te nemen, maar de gedachte aan haar bezorgt me nog steeds af en toe een bijgelovige rilling, omdat ze altijd op zoek was naar rust en stilte, maar het enige wat ze bereikte was zichzelf in de nesten werken en tot aan haar dood aan tbc van plaats naar plaats te moeten zwerven. In Tasjkent maak ik een foto van het immense portaal van een zestiende-eeuwse *madrassa*, waarvan de terracotta muren zijn ingelegd met blauw geglazuurde tegels, een kruissteekpatroon dat oprijst uit een enorme uitgestrektheid van grijsachtige baksteen die waarschijnlijk een woestijn moet voorstellen. De hitte kolkt vanaf deze moderne, goed aangeveegde woestijn omhoog. Aan de overkant, in het Muyi Mubarak-museum, vernoemd naar het 'gezegende haar' van de Profeet, bekijkt mijn reisgezelschap de oudste koran ter wereld, geschreven in hoekig, zwaar Koefisch schrift op een van ouderdom gezwollen gazellehuid. De koran was van kalief Uthman, die tijdens het lezen erin werd doodgestoken; zijn bloed bevlekt nog steeds een bladzijde, als de schaduw van een mot. Het was deze kalief, zo legt Usmon uit, die beval dat de door de Profeet geopenbaarde verzen moesten worden gebundeld in de Koran in plaats van uit het hoofd geleerd of doorgegeven op stukken kamelenbot. Nu ligt het enorme boek, waarvan elke bladzijde zo lang is als mijn arm, onder glas in een uit Duitsland geïmporteerde sarcofaag met klimaatbeheersing. Ik herinner me dat ik in het begin van mijn studie Arabisch verrukt was door de gedachte aan een schrijfwijze die zowel oud als levend was. Hier zag ik een geschreven document dat er zo goed uitzag en zo lang bewaard was gebleven dat een geletterd iemand vandaag

de dag poëzie kan lezen die iemand in de achtste eeuw heeft geschreven. Probeer maar eens Engelse poëzie uit de achtste eeuw te lezen. Ik heb dit weleens geprobeerd tijdens de lessen Angelsaksisch, en het was afschuwelijk. Ik hoefde die lessen niet eens te volgen omdat ik Swahili studeerde. Ik hoefde ook geen lessen Arabisch te volgen, maar uiteindelijk maakte dat niet veel uit, want tijdens een studie in het buitenland kwam ik in Zanzibar een oude studievriend tegen, trouwde een paar maanden later met hem, stopte met mijn promotieonderzoek en verhuisde naar Zuid-Soedan.

Een eksterbestaan. Nooit langer dan vijf jaar op dezelfde plaats – dat laatste lukte mij als kind in New Jersey. De beslissing om Swahili te gaan onderwijzen, nee, Arabisch, nee, Engels, nee, toch maar geen Arabisch en ook geen Engels. Een carrière als onderzoeker óf als schrijver. Beide tegelijk kan toch niet? Natuurlijk wel, je kunt zoveel doen als je wilt, maar dan zul je niets goed doen. Dat houd ik mezelf voor wanneer ik neerslachtig ben, bijvoorbeeld bij het stikken van de armleuning van onze bank, waaruit mijn man een dode muis heeft gehaald. De muis is in de bank gekropen en daar gestorven om er vervolgens weg te rotten. In plaats van de bank weg te gooien zodra onze zoon het kleine lijkje had gevonden, sneden we de armleuning open, vervingen het schuim en schrobden de stof, waarbij we het hele proces verborgen hielden voor onze gevoelige, dieren-liefhebbende dochter. Terwijl ik de leuning repareerde van onze armoedige, muiskleurige, goedkope bank, gekocht in een van die slecht verlichte hollen waar elk overgebleven meubelstuk rouwt om de ondergang van zijn stam, kan ik niet nalaten te denken dat mensen die in één traditie groot zijn geworden misschien wel gedwongen zijn een stabiel en georganiseerd leven te leiden. Ik ken een paar van dergelijke mensen, neven van beide kanten van mijn familie, en het lijkt wel alsof zij nooit worden geplaagd door muizen, fruitvliegen

of gifsumak, dat hun dagen regelmaat hebben, gestructureerd rond de kerk of de moskee en dat hun kelderpomp niet op mysterieuze wijze meer water loost dan welk huis in de straat dan ook. Deze mensen hebben een solide baan, juist omdat ze er maar één hebben. Ze wonen belangrijke vergaderingen bij op de school van hun kinderen, weten wanneer de schoolfotograaf komt, weten wanneer ze kortingsbonnen moeten inleveren, nee, ze hebben zelfs de moeite genomen om kortingsbonnen uit te knippen, terwijl wij schreeuwend achter de schoolbus aan rennen, zwaaiend met vergeten rugzakken. Mijn man is Zwitsers-Amerikaans, de kleinzoon van mennonitische zendingen, opgegroeid in Nairobi, meertalig, een kosmopoliet zonder wortels. We zijn allebei seculiere mennonieten, maar hij is een overtuigd atheïst, terwijl ik, in overeenstemming met mijn eksterinstinct, kieskeurig ben: ik ga elke zondag naar de kerk, ik hou van de muziek, ik zing, ik dwaal af, ik maak aantekeningen in het kerkblad, ik verlies mezelf, ik schrijf. Onze kinderen worden opgevoed zonder enige religieuze traditie, maar soms testen we ze tijdens het eten; opeens zijn we bang dat ze culturele uilskuikens worden. Hé, zeggen we dan, hoe gaat het verhaal van Simson ook alweer? Kan iemand mij het verhaal van Jozef en zijn broers vertellen? Niet om religieuze redenen, maar zodat ze de westerse literatuur kunnen begrijpen. We hebben zo ons best gedaan ze geen identiteit op te dringen, dat we niet weten wie ze zullen worden. Toen een vriend aan mijn tienjarige dochter vroeg tot welk ras ze behoorde, antwoordde zij: 'Ik ben een fruittaart.'

Ooit leek de Arabische taal me een zekere stabiliteit te beloven: ik dacht dat ik me mijn leven lang kon onderdompelen in de pracht van zijn grammatica, in een labyrint van literatuur dat zo uitgebreid was dat het zelfs mij tevreden zou stellen. Als ik me al die jaren echt op het Arabisch had geconcentreerd, hoe goed zou ik er nu dan in zijn! Maar ik kan het blokvormige

schrift in de koran van kalief Uthman niet lezen, met moeite lukt het me een paar letters te identificeren en zelfs daar ben ik niet zeker van, ik zou hier niet moeten zijn, ik zou thuis moeten zijn, er gaat altijd iets mis als ik weg ben, ik communiceer slecht, ik haal data door elkaar, omdat ik naar die conferentie ging misten mijn kinderen een verjaardagsfeestje, we hadden een cadeau gekocht, ik huilde in de trein, als ik ga reizen moet het op zijn minst in het kader van mijn carrière zijn, maar mijn oog viel op een foto en nu ben ik hier. Nu ben ik hier, turend naar woorden die zo kostbaar waren dat ze van hand tot hand gingen, net zo lang tot hun vormen zich als juwelen in het brein hadden verankerd, dicht bij het lichaam werden gehouden. Woorden die mijn vader uit het hoofd kende. En die op een veer lijkende vlek, een plaatje van bloed.

Het is de mentale wanorde die me het meeste zorgen baart. Mijn koffer zit boordevol aantekeningen. Toen ik begon te lezen over Claas Epp jr., de predikant die de mennonieten naar Centraal-Azië leidde, raakte ik gefascineerd door zijn profetieën, maar nog meer door zijn doelgerichtheid. Dit was een man die wist wat hem te doen stond. Door zijn standvastigheid had hij macht over anderen. Tijdens zijn ritten langs de mennonitische boerderijen in Zuid-Rusland deelde hij exemplaren uit van zijn verhandeling *The Unsealed Prophecy of the Prophet Daniel and the Meaning of the Revelation of Jesus Christ*. Hij had een kostbare atlas bij zich, die hij openvouwde op keukentafels, waarna hij zijn hand liefdevol over de woestijnen van Centraal-Azië liet gaan. Daar lag hun bestemming. Daar, in het Oosten, in het land van de rijzende zon. Daar, in de lente van 1889, zou Christus terugkomen op aarde. Ik bedenk dat Claas Epp jr. toen hij aan de reis, aan deze migratie, begon, die onder mennonitische historici bekend zou worden als de Grote Trek naar Centraal-Azië, tweeënveertig jaar was en dat ik, toen ik met mijn onderzoek begon, dezelfde leeftijd had. Ik was tweeënveertig en

net klaar met mijn studie. Op die leeftijd had Epp al een bloeiende boerderij en een steenfabriek. Ik heb twee beginnende carrières en muizen. In het gedempte licht van het museum, geboeid door de aanblik van bloed op huid, vervolg ik mijn eksterbestaan, mijn – durf ik het te zeggen – mulattinbestaan.

'Complex en prachtig geschreven.'

– Kirkus, Best Book of The Year

Op de shortlist voor de Pen Literary Awards

Sofia Samatar onderneemt een reis in de voetsporen van een groep Mennonieten – haar voorouders – die uit het toenmalige Rusland richting Samarkand moesten vluchten.

Terwijl de auteur dwars door Midden-Azië reist, onderzoekt ze haar eigen achtergrond en gespleten identiteit. In dit prachtige memoir ontstaat zo een veelzijdig beeld van de auteur, haar voorouders en het Midden-Aziatische decor.

Met *De gouden weg naar Samarkand* beschrijft Samatar op poëtische wijze de pelgrimstocht naar een verloren dorp en een bijna vergeten geschiedenis, én de zoektocht naar zichzelf.

Sofia Samatar is docent Afrikaanse en Arabische literatuur en speculatieve fictie aan de James Madison Universiteit in de VS. Haar werk is bekroond met verschillende prijzen.

www.uitgeverijmozaiek.nl

ISBN 9789023961802
NUR 320